

danju i naporima koje je preživio srpski narod tokom *Velikog rata*, a mogu se posmatrati i kao prilog proučavanju srpsko-kanadskih odnosa, borbe žena za ravnopravnost tokom Prvog svetskog rata, istorije medicine i filantropije. Treba napomenuti i da je knjiga *IZ POSTOJBINE JAVORA, Kanadsko-britanska medicinska i humanitarna pomoć Srbiji*, izdanje Srpskog lekarskog društva (Beograd 2013), objavljena uoči obeležavanja 100-godišnjice od početka Prvog svetskog rata. Mada kada imamo u vidu dosadašnji rad Slavice Popović Filipović to uopšte ne treba da iznenađuje i možemo očekivati da se i sledeće godine pojavi neko novo izdanje koje će dopuniti dosadašnja saznanja o delatnosti savezničkih medicinskih misija u Srbiji za vreme Prvog svetskog rata, istoriji medicine i filantropije uopšte. Naročit značaj bi imalo dalje prikupljanje i prevođenje sećanja, pisama i dnevnika beleški učesnika rata.

Momir Ninković

Dr Kosta Nikolić, MAČ REVOLUCIJE. OZNA U JUGOSLAVIJI 1944–1946, Službeni glasnik i Srpski kod, Beograd 2013, 230 str.

Izdavač *Službeni glasnik* objavio je 2013. godine, u Biblioteci *Sabornik*, novu monografiju istaknutog istoričara dr Koste Nikolića pod nazivom *Mač revolucije. OZNA u Jugoslaviji 1944–1946*, koja je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku – između demokratije i diktature*. U pitanju je opsežno istraživanje o prvoj tajnoj političkoj policiji u Jugoslaviji – Odeljenju za zaštitu naroda (OZNA), kojom je upravljao član najužeg rukovodstva KPJ/SKJ Aleksandar Ranković.

Izvore za navedenu temu nije bilo jednostavno pronaći zbog tajnosti u radu OZNE i kasnijeg sistematskog uklanjanja tragova i uništavanja arhivske građe koja bi mogla biti kompromitujuća. Tako su bila dragocena svedočanstva generala Jefta Šašića prvog načelnika III odeljenja OZNE i potonjeg načelnika Kontraobaveštajne službe (KOS), slučajno sačuvana dokumenta i posredni izvori koji su potvrđivali postojanje pojedine građe, dokumentacija III odeljenja OZNE za Jugoslaviju koja se čuva u Vojnom arhivu u Beogradu, dokumentacija OZNE za Srbiju koja je pohranjena u arhivu Vojnobezbednosne agencije, kao i trotomna zbirka dokumenta koja se odnosi na komunističku represiju u Hrvatskoj od 1944. do 1946. godine tj. na OZNU u ovoj državi.

Monografija *Mač revolucije. OZNA u Jugoslaviji 1944–1946*. podeljena je na šest poglavlja: *Počeci – formiranje OZNE, OZNA u Srbiji, OZNA u Sloveniji i Hrvatskoj, „Čišćenje“ armijskih jedinica, Mač revolucije i Odbrana početka*. Na početku knjige dat je *Predgovor* u kojem je opisan istraživački postupak, prikazani najvažniji izvori i literatura i saopštene uvodne napomene autora. Na kraju su priloženi spisak izvora i literature, registar ličnih imena i beleška o autoru.

U prvom poglavlju *Počeci – formiranje OZNE*, Kosta Nikolić nas uvodi u temu analizirajući revoluciju koju su pokrenuli komunisti u Jugoslaviji 1941. godine i definišući njihove dogme o neophodnosti uništenja svih protivnika označenih kao *reakcija* i *peta kolona*. Izvedena nasilno i opravdana borbom protiv fašizma, revolucija je poslužila kao legitimno oruđe za osvajanje vlasti od strane KPJ, koja je preuzela punu kontrolu nad javnim i privatnim životom ljudi. Radi održanja na vlasti i sprovođenja revolucionarnog terora

Partija je koristila policiju i vojsku kako bi progonila i svetila se svojim protivnicima, prevaspitavala narod i gradila novo društvo, a stub tog poretka bila je OZNA. Josip Broz Tito je još 2. decembra 1942. naredio stvaranje jedinstvene obaveštajne službe za celu Jugoslaviju, koja se bavila prikupljanjem podataka o *pomagačima neprijatelja* i *organizatorima protivnarodne borbe* i imala punu slobodu u izboru načina za izvršenje zadataka. Sredinom septembra 1943. Broz je u Jajcu formirao Odsek za zaštitu naroda pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, na čelu sa Vladimirom Velebitom, dok je Jefto Šašić vodio vojnoobaveštajnu službu. Naredba o formiranju Odeljenja zaštite naroda (OZNA) stigla je od Broza 13. maja 1944. kada se Vrhovni štab nalazio u Drvaru, a njena karakteristika je bila centralizovanost organizacije sa jedinstvenim rukovodstvom za celu zemlju. OZNA, koja je delovala po vojničkom principu, trebalo je da se bavi borbom protiv prodiranja neprijateljske agenture, političko-obaveštajnim i kontraobaveštajnim radom, kao i hapšenjem *narodnih neprijatelja*. Sa prodorom Crvene armije, u njen rad su uključeni oficiri sovjetske Službe državne bezbednosti (NKGB), dok je načelnik OZNE za celu Jugoslaviju bio Aleksandar Ranković, član Vrhovnog štaba NOVJ i organizacioni sekretar CK KPJ, a njegov zamenik Svetislav Stefanović Čeca. Zapravo, pravi zadatak OZNE bio je da kreira aparat državne bezbednosti po oslobodjenju države, pri čemu su postepeno počela da se formiraju načelstva za različite delove Jugoslavije.

Drugo poglavlje *OZNA u Srbiji* otkriva nam da je njeno formiranje izvršeno juna 1944. na Visu, a da je za načelnika postavljen Slobodan Penezić Krcun. U Beogradu nije planirana klasična šema

izgradnje OZNE, već je Odeljenje u njemu bilo autonomno sa statusom Zemaljskog odeljenja i direktno je odgovaralo za svoj rad Aleksandru Rankoviću. Prvo zvanično uputstvo o formiranju OZNE za Beograd izdato je 16. oktobra 1944, sa zadatkom da se po oslobodjenju prestonice osvoje važne institucije kako bi se došlo do zvaničnih dokumenata okupacionih vlasti i policijskih arhiva. Prvi šef OZNE za Beograd bio je kratko vreme Slobodan Penezić Krcun, a od novembra 1944. Miloš Minić koga su uskoro zamenili Veljko Mićunović, pa Jovo Kapičić. Po oslobodjenju, usledila su masovna hapšenja, ispitivanja i streljanja saradnika okupatora i protivnika revolucije širom Srbije, pri čemu su metodi rada OZNE bili krajnje nehumani. Bezobzirno su i bez suđenja likvidirani mnogi ljudi koji nisu imali nikakve krivice osim što nisu simpatizovali KPJ ili su bili imućni sa predratnim statusom u društvu. Autor takođe opisuje način rada OZNE, njenu podelu po resorima, kao i kulturološke osobine i mentalitet njenih pripadnika.

U trećem poglavlju *OZNA u Sloveniji i Hrvatskoj* autor izlaže kako je rukovodstvo OZNE u Sloveniji dobilo veoma široka ovlašćenja, tako da je Edvard Kardelj intervenisao da se ona vrate u zakonske okvire. Prva brigada OZNE formirana je u Hrvatskoj 16. juna 1944, dok je 5. avgusta obrazovana divizija OZNE. Iako je glavni zadatak OZNE bio borba protiv vlasti NDH i motrenje na novopridošle partizane koji su dolazili iz krajeva pod jakom neprijateljskom propagandom, širom Hrvatske, posebno u Dalmaciji i Slavoniji, vršene su odmazde, hapšenja i likvidacije ustaša i istaknutih građana, problemi su postojali sa kontrašpijunažom i planirano je da se domobrani uključe u Jugoslovensku ar-

miju. Tek je u junu 1945. Treći odsek hrvatske OZNE izvršio organizacione promene kako bi svoj rad uskladio sa novim uslovima i smirio bujanje šovinističkih strasti koje su postojale među Hrvatima i Srbima na ovom prostoru.

„Čišćenje“ armijskih jedinica je četvrto poglavlje posvećeno problemima sa kojima se OZNA susretala u armijskim jedinicama po oslobođenju zemlje, posebno u vezi sa čišćenjem redova vojske od prebega koji su bili u neprijateljskoj armiji, saradivali sa okupatorom ili ideološki bili protivnici KPJ. Zbog toga je OZNA u vojsci redovno pisala izveštaje, prikupljala dokumentaciju i analizirala informacije o stanju jedinica, vrednosti rukovodilaca, nivou političke svesti, kulturno-prosvetnom radu, higijeni i zdravstvu, disciplini, opremljenosti, borbenoj gotovosti, moralu, prilikama na terenu i drugom. Posebni problemi iskrsavali su na Sremskom frontu gde su sprečavana dezerterstva i armijske jedinice čišćene od neprijateljskih elemenata.

U petom poglavlju *Mač revolucije* autor nastoji da odgonetne u kojoj meri se OZNA koristila racionalnom težnjom da sprovodeći masovne zločine i represalije nad poraženim snagama zapravo olakša put osvajanju i utvrđivanju vlasti od strane KPJ. OZNA je bila važna poluga u planovima zauzimanja Trsta i slovenačkog primorja, likvidaciji ostataka domobrana u Hrvatskoj, obračunu sa snagama Dragoljuba Draže Mihailovića i četničkih formacija u Srbiji i dugim krajevima Jugoslavije, kao i sa kontra-revolucijom na Kosovu i Metohiji od strane Albanaca. U posebne logore smeštani su nemački zarobljenici, ali i *unutrašnji neprijatelji*. Aleksandar Ranković je u referatu iz marta 1946. istakao da je u Jugoslaviji tada postojalo 19 kaznenopopravnih domova i zavoda za prisiljan rad, 49 okružnih i 265 sreskih za-

tvora, kao i da je u njima bilo 22.578 osuđenika. Zbog optužbi za špijunažu u jedinicama i ustanovama Jugoslovenske armije tokom 1946. godine uhapšeno je 7.104 lica, od kojih 432 oficira. Osim toga, Ranković je 18. maja 1945. izdao naredbu o potrebi odstranjivanja i razaranja grobova nemačkih i drugih okupatorskih vojnika i njihovih saradnika kako bi se o njima izbrisao svaki trag, čime su žrtve bile sistematski brisane iz javnog sećanja.

Poslednje poglavlje *Odbrana poretka* otkriva nam da je OZNA zapravo bila preteča celokupnog kasnijeg sistema državne bezbednosti, koji je bio oslonac totalitarne vlasti KPJ. OZNA je dala sve od sebe da pacifikuje situaciju na terenu u Jugoslaviji, da kazni, prevaspita i likvidira sve neprijateljske elemente kako bi oni bili nemoćni u slučaju spoljne intervencije, pri čemu se koristila oporbanim sovjetskim modelima. Hapšenje Draže Mihailovića 13. marta 1946. podsećalo je na akciju NKVD tokom 1944/45. godine protiv starešina Organizacije ukrajinskih nacionalista. Kada je u avgustu 1945. proglašena opšta amnestija za sve dezertere iz JA, OZNA je naredila da se to ne sme odnositi na organizatore, koji se moraju pozvati na odgovornost i predati vojnom sudu. OZNA je posebno bila aktivna tokom novembarskih izbora 1945, dok je po naređenju A. Rankovića unutar OZNE 8. oktobra 1945. formirana Komisija za kadrove, to jest politička policija koja se bavila odabirom, proveravanjem i proučavanjem kandidata za prijem u OZNU. Na kraju, posle donošenja Ustava FNRJ, 31. januara 1946, od Prvog i Drugog odseka OZNE formirana je 13. marta Uprava državne bezbednosti (UDB), dok je od Trećeg odseka pri Ministarstvu narodne odbrane stvorena Kontraobaveštajna služba (KOS) Jugoslovenske armije.

Monografija dr Koste Nikolića *Mač revolucije. OZNA u Jugoslaviji 1944–1946.* istraživački objedinjuje saznanja, temeljeno analizira i izvodi naučne zaključke o delovanju i ulozi tajne policijske policije – OZNE u Jugoslaviji u periodu Drugog svetskog rata i prvim godinama po oslobođenju zemlje, čime postaje nezaobilazno historiografsko štivo u procesu proučavanja i tumačenja skrivene prošlosti jugoslovenskog prostora.

Miomir Gatalović